

Book Reviews

ЛАРИСА ЛЕОНИДОВНА ШЕСТАКОВА, РУССКАЯ АВТОРСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЯ. ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОСТЬ, Москва: Языки славянских культур, 2011, 464 с.

Leksykografia autorska, czyli teoria i praktyka tworzenia oraz wykorzystywania słowników poświęconych poszczególnym jednostkom, stała się już osobnym działem leksykografii. Jej korzenie sięgają czasów antycznych (por. glosariusze do konkretnych tekstów i autorów). W nowszych czasach jej rozwój inspirowały konkordancje do przekładów *Biblii*. Wśród narodowych leksykografii autorskich dokonania wyróżnia się leksykografia anglojęzyczna. Do końca ubiegłego wieku dysponowała ona już ponad 300 słownikami autorskimi odnoszącymi się do 70 poetów, pisarzy i dramaturgów, z czego prawie jedna trzecia to słowniki składające się na rodzinę słowników szekspirowskich. Dość długie, bo już ponad półtorawiekowe dzieje ma też leksykografia autorska w Rosji. Inne słowiańskie leksykografie autorskie nie dysponują raczej porównywalnymi osiągnięciami (o niektórych z nich zob. Чернышева [ред.] 2008).

W Polsce leksykografia autorska kojarzy się zwykle ze słownikami poświęconymi J.Ch. Paskowi, A. Mickiewiczowi i J. Kochanowskiemu oraz z opracowaniami dotyczącymi C.K. Norwida i S. Żeromskiego. Jednak zależnie od rozumienia granic tej leksykografii może ona obejmować znacznie szerszy wachlarz opracowań. W polskich syntezach leksykograficznych M. Bańki (2001), T. Piotrowskiego (2001) i P. Żmigrodzkiego (2003) leksykografii autorskiej nie poświęca się zbyt wiele uwagi.

L. Szestakowa, łącząc podejścia historyczne i teoretyczne, proponuje syntetyczno-krytyczne spojrzenie na rosyjską leksykografię autorską. Jej opracowanie może więc zainteresować tych wszystkich, którzy tą leksykografią już się

zajmują lub mają zamiar dopiero się nią zająć, a także tych, którzy chcą ją wykorzystać w swojej pracy badawczej. Celem autorki jest bowiem uprzystępnienie wiedzy z tego zakresu, m.in. przedstawienie dziejów rosyjskiej leksykografii autorskiej, typologii słowników, rozwiązań dotyczących ich kształtu (mikro- i makrostruktury), możliwości wykorzystania słowników autorskich, zestawienie opracowywanych autorów. Szestakowa jako autorka wielu znaczących prac z zakresu tego działu leksykografii (zob. m.in. antologia *Русская авторская лексикография XIX–XX веков*, 2003 oraz *Словарь языка русской поэзии XX века*, 2001) posiada kompetencje, aby taką syntezę przygotować, i znakomicie to uczyniła.

Trzon *Русской авторской лексикографии* stanowią trzy części poświęcone kolejno teorii leksykografii autorskiej, rosyjskim dziejom tej leksykografii oraz jej wykorzystaniu.

Kluczowe zagadnienia teorii leksykografii autorskiej to przede wszystkim problem typologii słowników oraz kwestie związane z ich budową (kształtem całego słownika i postacią artykułu hasłowego). Na podstawie dotychczasowych dziejów tej leksykografii oraz leksykografii ogólnej autorka zaproponowała typologię opartą na systemie 12 komplementarnych cech (s. 53–54). Wyróżnia następujące typy słowników:

- 1) filologiczne (językoznawcze) i encyklopedyczne (kryterium: charakter informacji – o słowach lub o realiach),
- 2) monograficzne (poświęcone jednemu autorowi) i zbiorcze (odnoszące się do tekstów wielu autorów),
- 3) pełne (autorskie tezaury) i dyferencjalne (niepełne),
- 4) słowniki języka, stylu i poetyki (ze względu na przedmiot opisu),
- 5) rejestrujące (inventaryzujące), objaśniające i przekładowe (cel opisu),
- 6) słowniki z hasłami równymi słowu lub słowoformie oraz z hasłami większymi lub mniejszymi od słowa (np. frazeologizmy, skrzydlate słowa, cytaty, morfemy),
- 7) słowniki jedno-, mało- i wieloparametryczne (zawartość artykułu hasłowego),
- 8) alfabetyczne i niealfabetyczne (np. tematyczne),
- 9) jedno-, dwu- i wielojęzyczne (ze względu na liczbę języków),
- 10) historyczne (autorzy z minionych epok) i współczesne,
- 11) naukowe, dydaktyczne i nieakademickie (dla szerokiego kręgu odbiorców),
- 12) „papierowe” (książkowe) i elektroniczne.

Autorka nie uważa tej typologii za ostateczną, dopuszcza możliwość wprowadzenia do niej innych cech. Poszczególne typy i realne słowniki łączą różne cechy – podstawowe (te z górnej części powyższego wykazu) i wtórne. Słowniki 2. monograficzne charakteryzują właściwości idiostylowe, a przez styl ujawnia się autorski światopogląd, natomiast wieloautorskie (zbiorcze) opisują styl artystyczny epoki, szkoły, kierunku. Oba typy włączają się w rekonstrukcję dziejów języka narodowego. Cechy 3. i 7. wiążą się z pełnością/dyferencjalnością całego słownika oraz jego artykułów hasłowych. Pełność bywa odmiennie realizowana w różnych typach i gatunkach oraz w konkretnych słownikach, np. wśród objaśniających słowników monograficznych glosariusz jest zawsze dyferencjalny co do zawartego w nim słownictwa i jego opisu, natomiast słownik interpretujący (*толковый*), zwykle zorientowany na wysoki stopień pełności, może być dyferencjalny co do słownictwa (opisuje wówczas jakąś jego warstwę), lecz pełny w jego opisie.

Kryterium 4. pozwala dzielić słowniki stylu na: pełne słowniki idiolektów konkretnych autorów, słowniki poszczególnych autorów, grup utworów, idiostylowych cech itd. Słowniki poetyki to m.in. słowniki metafor, rymów jednego autora, utworu, zbiorcze słowniki różnych cech i środków. Do słowników rejestrujących (5.) należą słowniki frekwencyjne, indeksy oraz konkordancje dotyczące całej twórczości autora, poszczególnych utworów i ich grup lub tekstów grupy autorów, natomiast do słowników objaśniających – glosariusze, słowniki interpretujące i interpretująco-encyklopedyczne. Słowniki alfabetyczne są reprezentowane przez słowniki z prostym i odwróconym (a tergo) porządkiem alfabetycznym. Niealfabetyczny układ haseł cechuje słowniki tematyczne (ideograficzne) – monograficzne i zbiorcze.

Centralną pozycję wśród słowników autorskich zdaje się zajmować monograficzny, wieloparametryczny słownik – tezaurus, tj. maksymalnie pełny co do składu i opisu. Akumuluje on różne rodzaje wiedzy o świecie autora i stanowi właściwie trudno osiągalny ideał, wymaga bowiem głębokiej interpretacji użytych słów, czego nie są w stanie dokonać współczesne technologie leksykograficzne. Idea takiego słownika może materializować się w różnych postaciach, w jednym słowniku, we wzajemnie powiązanych i komplementarnych opracowaniach drukowanych lub w elektronicznym słowniku hipertekstowym. Istnienie wielu słowników dotyczących jednego autora (np. Puszkina) pozwala prześledzić, w jaki sposób taka słownikowa rodzina wpisuje się w schematy typologiczne.

Poszczególne typy słowników autorskich realizują się poprzez określone gatunki słownikowe. Wśród słowników rejestrujących można wskazać – różniące się celem, jednostką i sposobem opisu – takie gatunki, jak: indeks, słownik frekwencyjny i konkordancja. Natomiast wśród słowników objaśniających – glosariusz i słownik interpretujący.

Z problemów dotyczących całościowej budowy słowników autorskich (ich makrostruktury) Szestakowa podejmuje następujące kwestie:

- źródeł słownika (najlepiej, gdy do dyspozycji leksykografa jest pełne krytyczne wydanie dzieł pisarza lub elektroniczny autorski korpus przygotowany zgodnie z najnowszymi zaleceniami lingwistyki korpusowej),
- zasady doboru słownictwa (słownik pełny lub dyferencjalny oraz obecność w nim różnych klas i warstw leksyki, np. nazw własnych itp.),
- postaci haseł (leksem, słowoforma, frazeologizm, cytata, skrzydlate słowo, morfem itp.) oraz ich układu,
- polisemii i homonimii.

Spośród hasłowych słów autorka zwraca uwagę na te, które można uznać za indykatory, konstanty idiosylu. Niosą one główne idee światopoglądu pisarza, por. u Dostojewskiego *ад, ангел, бедный, бездна, бесы, возлюбить, вопрос*, czy u Szołochowa *Дон, земля, степь, казак, конь, чернозем*. Zwykle przywołuje się tu pojęcie wyrażane najczęściej terminem *słowo kluczowe / słowo klucz*. W rosyjskiej leksykografii autorskiej padały propozycje nowych terminów, m.in. *idioglosa* i *ekspressem* (*silny* i *slaby*) (s. 76–77).

Zawartość i budowę artykułów hasłowych (mikrostrukturę słownika) rozpatruje Szestakowa, stosując podejście historyczno-typologiczne; pozwala to pokazać, jak w dziejach tej leksykografii kształtowały się i były realizowane różne typy artykułów. Za podstawową cechę różnicującą przyjmuje cel opisu – inwentaryzację lub objaśnienie. Wskazuje też na różnice między zawartością i strukturą artykułów w słownikach ogólnych i autorskich. W wypracowaniu pewnych zasad organizacji artykułów dużą rolę odegrały (nie tylko pod tym względem) słowniki wzorce: *Словарь языка Пушкина* (1956–1961, 2. wyd. 2000) i *Словарь автобиографической трилогии М. Горького* (Łarin 1968).

Artykuły hasłowe w słownikach rejestrujących obejmują zwykle niewielką liczbę parametrów i składają się z niewielu części kompozycyjnych (stref), zob. indeksy, słowniki frekwencyjne i konkordancje. Te ostatnie mogą jednak mieć artykuły dość rozbudowane. Zbiorczy *Словарь языка русской поэзии XX века* w strukturze artykułu ma pięć stref: hasło, konteksty, skróty (tu wskazanie auto-

ra, tytułu utworu, daty wydania i strony) oraz fakultatywnie znaczenia i komentarze.

W słownikach objaśniających artykuły występują w dwu podstawowych postaciach związanych z glosariuszami i słownikami interpretującymi. Te pierwsze mają dydaktyczny charakter i zawierają hasła trudne do zrozumienia, wymagające objaśnienia. Zawarte w nich artykuły hasłowe przyjmują często postać, jaką zaproponował W.W. Winogradow: hasło, kwalifikator stylowy, objaśnienie, ilustracja, nazwa utworu (zob. *Глоссарий (к произведениям А.С. Пушкина)*, 1936). W słownikach interpretujących, w których dominują strefy interpretacyjna i ilustracyjna, widać ewolucję artykułów w kierunku coraz większej różnorodności i złożoności, wieloparametryczności. Wokół ich zawartości i głębokości interpretacji w rosyjskiej leksykografii zarysowały się dwa nurty, reprezentowane stanowiskami klasyków – G.O. Winokura i B.A. Łarina.

Część pierwszą swojej syntezy zamyka Szestakowa rozważaniami wokół bardziej szczegółowych kwestii: nazw własnych w słownikach autorskich oraz kwalifikatorów. Wraz z rozwojem onomastyki literackiej rośnie zainteresowanie onimami w tekstach, a ich słownikowe opisy, obok objaśnień o charakterze encyklopedycznym, zawierają także komentarze stylistyczne i poetologiczne. Natomiast złożony i dyskusyjny też w leksykografii ogólnej problem kwalifikatorów w leksykografii autorskiej znajduje swoje przełamanie, przejawiające się w orientacji na indywidualny język/styl autorów.

Dziejom leksykografii autorskiej w Rosji poświęca Szestakowa drugą część swej pracy, śledząc jej rozwój zarówno w nurcie praktycznym (konkretne słownikowe opracowania różnych typów), jak i teoretycznym (omawia koncepcje klasyków tej leksykografii, m.in. G.O. Winokura, B.A. Łarina, L.S. Kowtun, J.S. Sorokina, R.R. Gelgardta, W.P. Grigoriewa). Badaczka wyróżnia cztery etapy rozwoju:

- 1) 1860 – pierwsza dekada XX w. (dorewolucyjny),
- 2) lata 20.–50. XX w.,
- 3) lata 60.–80. XX w.,
- 4) lata 90. XX w. – pierwsza dekada XXI w.

W pierwszym etapie w nawiązaniu do tradycji zachodnioeuropejskich (słowników klasyków literatury starogreckiej i rzymskiej oraz klasyków literatur narodowych) postulowano tworzenie słowników wybitnych twórców kultury rosyjskiej (akademik P.S. Bilarski w latach 60. XIX w.). Zwrócono uwagę m.in. na Łomonosowa, Puszkina, Fonwizina, Gribojedowa, Dierżawina, Benediktowa.

Rozważano niektóre problemy teoretyczne, np. przeznaczenie słowników, ich budowę i formy opisu. Zaczęto od słowników rejestrujących, dopiero potem w kolejnych okresach pojawiły się słowniki objaśniające zorientowane najpierw na dzieje języka literackiego, a później także na idiostyl. Niewątpliwą zasługą tego etapu jest uświadomienie naukowej i kulturowej wartości leksykografii autorskiej.

W okresie obejmującym lata 20. po lata 50. XX w. rozwinęła się dyskusja podejmująca kwestie teoretyczne (m.in. L.W. Szczerba i G.O. Winokur) w ścisłej więzi z planowanymi i podejmowanymi projektami praktycznymi, dotyczącymi twórczości pisarskiej m.in. Dostojewskiego, Gogoła, Tołstoja, Lenina, Majakowskiego, Sałtykowa-Szczedrina, Ostrowskiego. Chyba najbardziej dyskutowanym przedsięwzięciem był słownik języka Puszkina, do dziś najbardziej znaczący w rosyjskiej leksykografii autorskiej.

Kolejny okres (lata 60.–80. XX w.) to chyba najbardziej intensywny etap w rozwoju europejskiej i rosyjskiej leksykografii autorskiej. Powstały wówczas m.in. słowniki A. Mickiewicza (1962–1983) i S. Petöfięgo (1973–1987). Rozpoczęto (1978) prace nad wielkim słownikiem J.W. Goethego, obejmującym 90 tys. haseł. W Rosji ukończono słownik Puszkina. Podjęto prace nad różnego typu słownikami, m.in. Gorkiego, Szołochowa, Czechowa, Turgieniewa, Lermontowa, Szewczenki (twórczości w języku rosyjskim), Jesienina, Błoka, Niekrasowa, Biełego, Feta, Nabokowa, Lenina, rosyjskiej poezji radzieckiej. Rozwijane są teoretyczne podstawy leksykografii autorskiej (por. zwłaszcza prace B.A. Łarina i W.P. Grigoriewa) oraz jej aparat metodyczny. Powstają nowego typu słowniki (pełny słownik objaśniający cyklu utworów, zbiorczy słownik języka poetyckiego epoki, słownik poetyki pojedynczego pisarza, słowniki frekwencyjne, dwujęzyczne itd.), w tym na materiale nieartystycznym. Rozwinęła się leksykograficzna krytyka. Można uznać, iż w kolejny etap leksykografia autorska wkracza jako w pełni autonomiczny dział leksykografii.

Współczesny etap dziejów leksykografii autorskiej w Rosji (od lat 90. XX w.) przyniósł ponad 100 słownikowych opracowań głównie literatury pięknej XIX i XX w. jednego lub wielu autorów (także obcych), całej ich twórczości albo poszczególnych tekstów, m.in. Dostojewskiego, Cwietajewej, Brodskiego, Bułhakowa, Gumilowa, Pasternaka, Wysockiego, Szukszyna, Chlebnikowa, Bunina, Kolcowa, Mandelsztama, Achmatowej. *Novum* stanowi leksykografia internetowa. W nurcie teoretycznym wykorzystuje się najnowsze podejścia do języka: kognitywne i kulturowe. Pojawiają się prace poświęcone dziejom leksykografii

autorskiej, w tym antologii i bibliografii oraz syntezy, czego przykładem jest omawiana praca Szestakowej.

Słowniki autorskie nie tylko reprezentują język jednostki, lecz stanowią także narzędzie, klucz do pogłębionej analizy języka autora i zrozumienia jego twórczości. W części trzeciej syntezy Szestakowa przedstawia rezultaty badań, wykorzystujących niektóre słowniki. Słowniki jednego autora stanowią dobrą podstawę do badania jego słownictwa i obrazu świata, natomiast słowniki zbiorcze to punkt wyjścia dla badania języka artystycznego. Właściwie każdy typ słownika może służyć do badań idiostylowych i interidiostylowych. Autorka pokazuje potencjał tkwiący w słownikach i możliwości jego wykorzystania na przykładzie XIX-wiecznego poety J. Boratynskiego oraz M. Cwietajewej, a także na podstawie słownika języka poezji rosyjskiej XX w.

Leksykografia autorska rozwija się dalej, wykorzystując inspiracje płynące z kolejnych paradygmatów i zwrotów, zaznaczających się w filologii i w naukach humanistycznych oraz wpływających na interpretację zjawisk językowych. Rośnie liczba słowników, w tym nowych typów, które obejmują coraz szerszy krąg autorów (ciągle w małym stopniu uwzględnia się autorów tekstów nieartystycznych). Pojawiają się nowe zadania, które wymagają podjęcia.

Cenna synteza Szestakowej (dopełnia ją obszerna bibliografia słowników i materiałów słownikowych oraz literatury przedmiotu, s. 380–435) podsumowuje dotychczasowy rozwój tego działu leksykografii w Rosji. Imponuje ogrom dokonań, ale też książka pokazuje nowe perspektywy rozwojowe. Ma więc dużą wartość informacyjną oraz inspiracyjną.

STANISŁAW GAJDA

Literatura

- Bańko M., 2001, *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*, Warszawa.
- Piotrowski T., 2001, *Zrozumieć leksykografię*, Warszawa.
- Żmigrodzki P., 2003, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Katowice.
- Ларин Б.А. и др., 1968, *Принципы составления Словаря М. Горького. – Словоупотребление и стиль М. Горького*, Ленинград.
- Чернышева М. И (ред.), 2008, *Теория и история славянской лексикографии*, Москва.